

OIKEUTTA!

Tekijänoikeus käsitteenä on selvä ja selkeä. Teoksen oikeudet kuuluvat teoksen tekijälle. Valokuvaajakin saa määrätä luomansa kuvan käytöstä ja kopioinnista. Toisaalta sitten tekijänoikeudet ovat myös monisäikeinen kokonaisuus, joka herättää keskusteluja moneen suuntaan, ja johon liittyy monenlaisia luuloja ja uskomuksia.

Keskeisimpiä ongelmia on sana teos – kaikki taiteellisetkaan tuotteet eivät ole teoksia. Milloin tuotos on teos, ja milloin taas ei, kas siinäpä kysymys. Tavallinen valokuva ei ole välttämättä teos – ei lehtikuva, tilattu muotokuva tai muukaan, vaikkapa harrastelijan näppäämä otos.

Jonkinmoinen määrittely asialle löytyy: kyseessä on omaperäinen ja itsenäinen teos, jos toinen tekijä vastaavaan puuhaan ryhtyessään ei ilman muuta saisi aikaan vastaavaa tuotosta. Tämän ”säännön” perusteella aika iso osa valokuvista putoaa teoskynnyksen alapuolelle. Jos paikalle tulee toinen henkilö samanlaisen kameran kanssa ja painaa nappulaa, syntyy suunnilleen samanlainen kuva.

Vai syntyykö? Onko sittenkin esimerkiksi yleisellä ja tavallisella retkeilypaikalla näpätty maisemakuva teos? Voihan sinne mennä toinenkin kuvaaja, mutta samaa valaistusta, samaa säättilaa ja samaa sommittelua hän tuskin saa kuvaansa koottua.

Lähioikeudet

Tekijänoikeudet syntyvät kuvataiteessa yleensä vain teoksille, muut tuotokset ovat vailla suojaa. Valokuva on kuitenkin tavallaan erikoistapaus kuvataiteiden alueella, siinä teoskynnyksen ylittyminen on tekijän oikeuksien kannalta melko yhdentekevää. Muita valokuvia kuin teoksia koskee tekijän oikeus valokuvaan – niin sanottu lähioikeus, joka nimityksensä mukaisesti on lähellä tekijänoikeutta. Se antaa kuvaajalle melko tarkkaan samat oikeudet tavalliseen valokuvaan kuin teokseksi katsottavaan kuvaankin. Eroa on oikeastaan vain suojaajassa, joka teoksilla on 75 vuotta tekijän kuolemasta ja tavallisilla valokuvilla 50 vuotta näpsäisystä.

Mikä siinä nyt sitten on niin merkityksellistä, tilannehan on sama olipa kuva teos tai ei? Rajanvetoa joudutaan aina joskus käymään verotuskäytännön vuoksi. Teoksien myynnistä arvonlisävero on 8 % ja tavallisten valokuvien 22 %. Joka kerta kuvaa myytäessä on siis määriteltävä onko se teos vai tavallinen valokuva.

Mikä on tekijänoikeus?

Tekijänoikeus kuuluu aina teoksen tekijälle, siis jollekin ihmiselle. Oikeuksia on kahta laatua: taloudelliset ja moraaliset oikeudet. Taloudellisiin oikeuksiin kuuluu määräämisoikeus teoksen julkistamisesta tai julkaisusta, kappaleiden valmistamisesta ja muuntelusta. Tekijän oikeuksiin kuuluu myös oikeus luovuttaa näitä oikeuksia toisille joko kokonaan tai käyttöoikeuksina. Luovutuksen kautta tekijänoikeudet voivat siten siirtyä yhtiölle tai esimerkiksi työnantajalle – useimmiten korvausta vastaan tietysti.

Moraalisia oikeuksia

ovat isyysoikeus ja kunnioittamisoikeus. Edellinen tarkoittaa sitä, että tekijän nimi on mainittava teosta käytettäessä. Kunnioittamisoikeus taas tarkoittaa sitä, että teosta ei saa muunnella tavalla, joka loukkaa sen tekijää. Esimerkiksi voitaneen olettaa, että tunnetun taiteilijan muotoileman maljakon mallinen WC-istuin saattaisi loukata muotoilijaa, vaikka istuimen valmistaja olisikin ostanut oikeudet kyseiseen maljakkoon.

Moraalisia oikeuksia ei voi luovuttaa toiselle. Näin valokuvaakaan ei siis saa muunnella siten, että se loukkaa kuvaajaa – kuvan tilaajaa, ostajaa tai kohdetta ei tässä yhteydessä suojella. Kuvassa olevien ihmisten oikeudet ovatkin kokonaan toinen juttu ja toisen lain alainen asia, lähinnä niihin kysymyksiin löytyy pykälää yksityisyyden suojaa koskeissa säännöksissä.

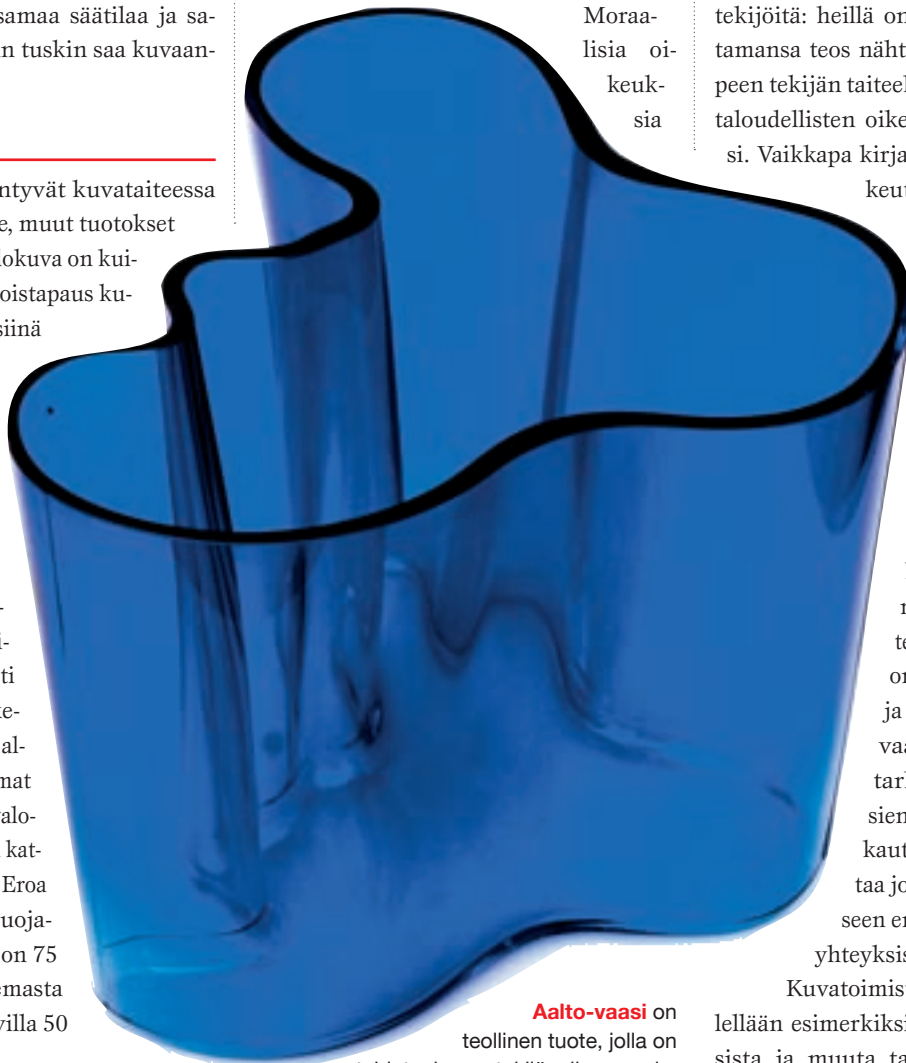
Moraalisen ja taloudellisen oikeuden yhdistelmänä on sitten vielä olemassa oikeus, joka koskee vain kuvataiteen tekijöitä: heillä on oikeus saada luovuttamansa teos nähtävilleen, jos se on tarpeen tekijän taiteellisen työn kannalta tai taloudellisten oikeuksien toteuttamiseksi. Vaikkapa kirjailijalla ei vastaavaa oikeutta ole. Tässä on sitten

myös eroa tavallisen valokuvan ja teoksen välillä, tämä oikeus ei koske valokuvaa, joka ei ole teos.

Varmista käyttötapa

Valokuvien osalta laki estää teoksen kuvaajaa loukkaavan muuntelemisen, mutta laki ei kuitenkaan koske tavallisinta ongelmaa: käyttöpaikkaa ja -tarkoitusta. Näissä kuvaajien onkin syytä olla tarkkana. Käyttöoikeuksien myynti kuvatoimiston kautta tai muutenkin saattaa johtaa kuvan julkaisemiseen ennalta arvaamattomissa yhteyksissä.

Kuvatoimistot ottavat hyvin mielellään esimerkiksi kuvia leikkivistä lapsista ja muuta tavallista perhe-elämää

Aalto-vaasi on teollinen tuote, jolla on taideteoksena tekijänoikeussuoja.

<Maalauksen tekijältä saatu lupa hänen teostaan esittävän kuvan julkaisemiseen ei riitä, jos taidemaalari on Kuvaston jäsen. Kuvan julkaisemiseen on pyydettävä lupa Kuvastolta, joka laskuttaa maalauksen toisintamisesta esimerkiksi lehtikuvana. Oheisen maalauksen julkaisemiseen on suullinen lupa.

<<Ihmisiä esittävien kuvien julkaisemiseen saattaa tarvita kuvassa esiintyvien henkilöiden luvan.

käsittelevää kuvamateriaalia – sellaisesta on jopa pulaa. Eikä ihme, käyttötilanteissa yhteys kun saattaa olla mikä hyvänsä. Kukapa sitten kuitenkin haluaisi lastensa kuvia esimerkiksi inestistä käsittelevän artikkelin tai huumeiden käytön ongelmia pohtivan jutun kuvitukseksi – tai tyttö-/poikaystävänsä kuvaa prostituoitujen oikeuksia tarkastelevan otsikon yhteyteen.

Jos kuvan, siis teoksen, tekijä on myynyt julkaisu-oikeuden rajoittamatta kuvan käyttöä, ei näissä tilanteissa voi kuin valitella hiljaa itseksensä ja nurkua peilikuvalliseen – kauppa on kauppa, myyty mikä myyty. Tekijänoikeudet on myös erotettava kuvaamisen ja kuvan julkaisemisen luvallisuudesta. Näitä on lehden palstoilla jo käsitelty aikaisemmin.

Oikeuksien myynti

Tekijänoikeudet voidaan siirtää toiselle, ja tavallisesti näin tehdään valokuvia myydessä. Valokuvia myydessä sovitaan tavallisesti vain käyttöoikeuksista tiettyyn mediaan, tarkoitukseen ja aikaan, ja kuva fyysisesti jää valokuvaajan omistukseen. Joskus kuva myydään kokonaankin. Kaikkien oikeuksien myyminen tarkoittaa kirjaimellisesti juuri sitä – kaupan jälkeen valokuvaajalla ei enää ole niitä. Hän ei

esimerkiksi saa käyttää kuvaa itse mihinkään, julkaista eikä julkistaa sitä. Käyttöoikeuksienkin myyntiin voi sisältyä ostajalle annettu yksinoikeus käyttää kuvaa, mutta yleensä silloin on kyse määräajasta. Moraalisia oikeuksia ei kuitenkaan voi myydä eikä siirtää, kuten edellä on todettu.

Kuvien myyntiin liittyy usein myös paitsi oikeuksista luopumista myös vastuunottoa. Ostaja kun yleensä haluaa julkaista kuvan, ja sen mukaan haluaa oikeudet kuvan julkaisuun. Valokuvaajan on pystyttävä takaamaan, että kuvan saa julkaista tarkoitettussa käyttökohteessa. Useimmiten tämä tarkoittaa lupia kuvissa tunnistettavina esiintyviltä henkilöiltä, kuvissa olevien paikkojen luvallisuutta ja mahdollisesti tarvittavia lupia kuvissa olevien taiteilijain tekijänoikeuksien omistajilta.

Tässä kohden kuvan käyttäjä pyrkii suojaamaan itsensä, hänhän vastaa kuvasta sen julkaisijana. Jos käy ilmi, että valtakuntaan on levitetty kuvaa, jossa esiintyy ikävissä valossa ihminen, jolta ei ole saatu lupaa kuvan julkaisuun, saattaa edessä olla korvausvaade. Kuvan ostaja haluaa yleensä siirtää tällaiset ongelmat valokuvaajalle, ja pyrkii ostamaan kuvan sellaisella kaupalla, että vastuut siirtyvät kuvaajalle. Tämä taas saattaa asettaa kuvaajan ikävään rakoon, jos kuvissa on ti-

laajan järjestämiä paikkoja, ihmisiä ja tavaroita. Vastuunjaosta on syytä sopia selkeästi, niin että molemmat osapuolet ymmärtävät mistä on kysymys.

Ideat eivät oikeudet koske

Tekijänoikeudet syntyvät teoksen myötä, ne siis koskevat valmista teosta. Suunnitelmaa, ideaa, aihetta, luonnosta tai muuta sellaista eivät säädökset koske. Toinen kuvaaja saa mennä kuvaamaan samaa aihetta samalla tavalla, ja toinen taiteilija saa toteuttaa kollegalta kuullessaan idean, jopa luonnosvaiheessa olevan teoksenkin idean saa ottaa omaan käyttöön. Eri kuvaajat saattavat päätyä hyvinkin samantyyppisiin tuloksiin työtään tehdessään – kun FC Porton pelaaja joskus harvoin onnistuu potkaisemaan pallon maaliin, rapsahuttaa parikymmentä kameraa suunnilleen samaan aikaan samasta suunnasta. Ekaksi ehtinyt ei kuitenkaan voi syyttää toisia kuvansa kopioinnista, eiväthän he olleet sitä nähneetkään.

Vastaavasti saattaa kuvaaja saada idean kuvata Helsingin kauppatorilla siten, että torikauppiaita asiakkaineen on etualalla ja Uspenskin katedraali taustalla. Vaikka kävisikin ilmi, että joku on jo semmoisen teoksen luonut, ei kuvaaja syyllisty tekijänoikeusrikkomukseen

– eihän hän ole mitenkään sekaantunut juuri siihen kuvaan, jonka aikaisemmin paikalla ollut kuvaaja on tehnyt. Idealla ei ole tekijänoikeussuojaa. Osin tästä syystä pidetäänkin suunnitelmia joskus tarkkaan salassa. Mainoskuvaaja saattaa joutua allekirjoittamaan melkoisia sopimus-sakkoja sisältäviä salassapitosopimuksia. Tulevan kampanjan ideaa kun ei haluta kilpailijoiden tietoon.

Tekijänoikeutta ei voi Suomessa rekisteröidä minnekään. Teoksen julkistaminen vaikkapa verkkosivuilla on tavallaan myös tapa tehdä teoksesta teos – verkossa oleva materiaali on aina vaarassa tulla kopioituksi, mutta toisaalta julkistaminen osoittaa, että kyseinen teos on olemassa ja sen tekijänoikeudet kuuluvat tekijälle. Esimerkiksi luvattoman kopioinnin tapauksessahan tekijänoikeuden haltijan on voitava näyttää toteen, että hän on tehnyt teoksen.

Yksityiseen käyttöön saa kopioida

Tekijällä on yksinoikeus tehdä kappaleita teoksestaan – valokuvasta myös silloin kun se ei ole teos. Tästä säännöstä on muutamia poikkeuksia. Tilattua muotokuvaa esimerkiksi saa käyttää lehtijutun kuvituksena tai matrikkeleissa. Sitten laissa on se epämääräinen lupa: teoksesta saa valmistaa muutamia kappaleita yksityiskäyttöön. Montako on muutama ja mikä on yksityiskäyttöä? Jos äänilevystä valmistaa kopion ja kuuntelee sitä itseksensä, se on varmasti yksityiskäyttöä. Mutta voiko sitä soittaa kavereilleen? Aina-kaan kopiota ei voi antaa kaverialle, jos itse ei ole sitä kuuntelemassa.

Niin tai näin, kuvasta saa kopioimalla tai vaikkapa skannerin ja tulostimen avulla tehdä kopioita katseltavakseen, olipa kuvaaja kuka hyvänsä ja minkäläisten tekijänoikeuksien haltija tahansa. Toisille näin tehtyjä kopioita ei kuitenkaan saa jaella, se ei ole yksityiskäyttöä. Siis: otatat valokuvaamossa muotokuvan itsestäsi. Luvallista on, että kopioit siitä pari kappaletta itsellesi ja annat anopille alkuperäisen, mutta ei toisinpäin, kopiota ei saa antaa anopille. Työssä tai ammatissa toimiminen ei myöskään ole yksityiskäyttöä.

Taideteosten kuvaaminen

Toisen tekemän teoksen kuvaaminen on yleensä kiellettyä ilman lupaa, se siis katsotaan tekijänoikeusrikkomukseksi. Teoksen jäljentäminen kuvaamalla on sitä kappaletta valmistamista, johon tekijällä on yksinoikeus. Taideteoksen kuvaaminen on kuitenkin sallittua, kun teos on sijoitettu julkiselle paikalle tai sellaisen välittömään läheisyyteen – pysyvästi. Kuitenkaan, jos taideteos on kuvan pääaihe, ei kuvaa saa käyttää ansiotarkoituksessa. Tämä kai voidaan lukea niin, että Havis Amandaa tai kolmea seppää esittävää patsasta saa kuvata vapaasti ja kuvia saa julkaistakin, mutta ei esimerkiksi postikortissa tai mainoksissa, jos patsas on kuvan pääkohde. Jos etualalla on vaikkapa henkilöitä ja patsas taustalla, on juttu toinen.

Milloin sitten patsas on taustaelementti ja milloin pääkohde? Asiaa ei voi tietää varmasti ennen oikeuden päätöstä. Taideteoksen sijoittaminen pysyvästi on sitten joskus ollut se kompastuskiivi. Väliaikaisesti näytteille tuotu teos ei ole luvallinen kuvauskohde. Esimerkiksi ympäristötaiteen teoksia sijoitetaan näytteille julkisille paikoille pitkäksikin aikaa, jopa useamman vuoden jaksoiksi. Semoista ei kuitenkaan saa kuvata kuvaan pääkohteena, sanassa sanotaan että ”taideteoksen saa sisällyttää valokuvaan, jos toisintamisella on valokuvassa toisarvoinen merkitys.” Miten sitten rajaa vedetään? Onko vaatesuunnittelijan luomaksi teokseksi katsottavilla bikineillä mallitytön yllä toisarvoinen merkitys?

Poikkeuksia

No, ei se vielä niin yksinkertaista ollut. Julkistetusta taideteoksesta saa ottaa kuvia arvostelemaan tai tieteelliseen esitykseen ja toisaalta sanomalehteen tai aikakauskirjaan selostettaessa päiväntapahtumaa, edellyttäen, että teosta ei ole valmistettu sanomalehdessä tai aikakauskirjassa toisinnettavaksi. Taideteoksen, joka kuuluu kokoelmaan tai näyttelyyn tai tarjotaan myytäväksi, saa kuvata luetteloon. Itsetänselvyyksiä, mutta kuitenkin mainittava laissa ollakseen totta.

Sitten on vielä muutamia poikkeuksia... ihan vain muutamia: Kopiosto myöntää oikeuksia kopiointiin esimerkiksi opetustoiminnassa. Luvan saanut

saa kopioida sellaistenkin tekijöiden teoksia, joita Kopiosto ei edusta. Luvan rajoitukset huomioiden voi luvan saanut siten lain mukaan kopioida ihan mitä vain ja kenen teoksia vain. Vaikkapa peruskoulun kuvaamataidon opetuksen aineistoksi saa opettaja kopioida sinunkin julkistettuja kuviasi, tiesitkö muuten? Julkistettu kuva on, paitsi varsinaisesti julkaisu, myös esimerkiksi näyttelyssä tai kilpailussa ollut tai nettisivuilla kaiken kansan nähtävillä ollut.

Arkistoilla, kirjastoilla ja museoilla on erikseen asetuksella säädeltyjä oikeuksia kopiointiin. Opetuksessa käytettäväksi tarkoitettuihin kokoomateoksiin saa ottaa kuvia julkistetuista teoksista, ellei teos ole valmistettu opetuksessa käytettäväksi. – Ihan selvää, eikö vain? Saa käyttää opetustarkoituksiin, ellei alun perin tarkoitus ollut opetustarkoitus, tuonhan nyt ymmärtää se kuuluisa sokea Reetakin.

Rakennukset

Tekijänoikeuslaissa on joitakin selviäkin säännöksiä, joiden sotkemiseen tarvitaan vähintään lakimiehiä: ”rakennuksen saa vapaasti kuvata.” Taloja ja pihvoja saa siten kuvata vapaasti, myös sellaisia joiden innokkaat turvallisuustoimihenkilöt yrittävät kuvaamisen kieltää. Kuvaamisoikeus ei myöskään tarkoita oikeutta liikkua yksityisalueella, mutta pääsääntö on, että siellä missä saa luvallisesti oleilla, saa kuvatakin.

On kuitenkin huomattava, että tässä puhutaan nyt rakennuksen suunnitteleen arkkitehdin tekijänoikeuksista, taloa pidetään teoksena, jonka kuitenkin siis saa toisintaa valokuvaamalla. Kuvaamisen luvallisuus ei koske rakennuksessa oleilevia henkilöitä, joita koskee yksityisyyden suoja. Salakatselua koskevat säännökset kieltävät yksityisellä pihalla tai rakennuksessa olevien henkilöiden kuvaamisen, mutta se on taas niitä eri juttuja.

Mitäs vielä? Jos oikein huonosti menee, voi tekijänoikeuslaista löytyä lohdu-tusta, ja yksi syy harrastaa valokuvausta. Tekijänoikeutta ei ole lupa ulosmitata tekijältä. Vaikka siis tilanne vouldin kanssa olisikin sen laatuinen, että ”kaik on mänt”, jää fotarille sittenkin vielä jotain tekijänoikeudet.